

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.10>

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Каліман М.Р.,

*викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-1228-5539>*

Каліман М.Р. Механізм забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування.

Наукова стаття написана з метою визначення механізму забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування та проблеми його реалізації на практиці.

Під механізмом забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування запропоновано розуміти систему гарантій забезпечення прав і свобод людини, визначених міжнародними та вітчизняними нормативно-правовими актами. Акцентовано увагу на складових елементах механізму забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування.

У роботі визначені шляхи забезпечення поліцейськими прав людини під час поліцейського піклування. Автор виділяє окремі проблеми реалізації поліцейського піклування на практиці та пропонує шляхи їх вирішення.

Дискусійним визначено питання застосування сили та спеціальних засобів поліцейськими під час поліцейського піклування. Поліцейське піклування запропоновано розуміти, як захід, що має перехідний характер від превентивного до примусового. Питання приналежності поліцейського піклування до видів поліцейських заходів вважається відкритим.

Як проблемний, виділений момент відсутності нумерації протоколів поліцейського піклування. Запропоновано розділ II Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування доповнити пунктом 1-1, який би передбачав наявність серії та номеру протоколу.

Акцентована увага на відсутності чіткої визначеності стадії оскарження під час здійснення поліцейського піклування. Запропоновано доповнити Інструкцію з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування розділом IV «Оскарження протоколів».

Автор наголошує на тому, що технічна фіксація дій поліцейського має стати обов'язковим елементом його діяльності. Запропоновано у пункті 6 розділу II Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування слова «за наявності технічної можливості» викреслити.

Окреслені в науковій статті проблеми оформлення поліцейського піклування є лише засадами для подальшого наукового дослідження, яке має чітко визначити вид поліцейського заходу поліцейського піклування, проблеми його реалізації з урахуванням людиноцентристського підходу в діяльності органів Національної поліції, а також шляхи вирішення виділених проблем за рахунок внесення змін до нормативно-правових актів.

Ключові слова: механізм забезпечення, поліцейське піклування, права, свободи, людина, обмеження, наслідки, гарантії.

Kaliman M.R. The mechanism for ensuring human rights and freedoms during police custody.

The scientific article was written with the aim of determining the mechanism of ensuring human rights and freedoms during police custody and the problem of its implementation in practice.

Under the mechanism of ensuring human rights and freedoms during police custody, it is proposed to understand the system of guarantees for ensuring human rights and freedoms, defined by international and domestic normative legal acts. Attention is focused on the constituent elements of the mechanism for ensuring human rights and freedoms during police custody.

The work defines ways of ensuring human rights by the police during police custody. The author singles out some problems of the implementation of police care in practice and offers ways to solve them.

The question of the use of force and special means by policemen during police custody is defined as debatable. Police custody is proposed to be understood as a measure that has a transitional nature from preventive to coercive. The question of whether police custody belongs to the types of police measures is considered open.

As a problematic point, the lack of numbering of police custody protocols is highlighted. It is proposed to supplement section II of the Instructions for the preparation of materials on the application of police custody with paragraph 1-1, which would provide for the presence of a protocol series and number.

Emphasis is placed on the lack of a clear definition of the appeal stage during the implementation of police custody. It is proposed to supplement the Instructions for the preparation of materials on the use of police custody with section IV "Appeals of Protocols".

The author emphasizes that the technical recording of a policeman's actions should become a mandatory element of his activity. It is proposed to delete the words "if technically possible" in Clause 6 of Chapter II of the Instructions for the preparation of materials on the use of police custody.

Outlined in the scientific article, the problems of the registration of police care are only the basis for further scientific research, which should clearly define the type of police measure of police care, the problems of its implementation taking into account the people-centered approach in the activities of the National Police, as well as ways to solve the identified problems by making changes to normative legal acts.

Key words: mechanism for ensuring, police custody, rights, freedoms, person, restrictions, consequences, guarantees.

Актуальність теми. Права і свободи людини є найвищою соціальною цінністю для держави, а тому і для органів, які уособлюють її волю, зокрема, органів та підрозділів Національної поліції. Саме тому чітке визначення механізму забезпечення прав і свобод людини особливо під час застосування поліцейських заходів, яким є поліцейське піклування, визначається нами важливим напрямком наукового інтересу. Результатами проведення низки подібних досліджень мають стати вироблення пропозицій та зауважень до чинних нормативно-правових актів, а також розробка методичних рекомендацій для регламентації дій поліцейських щодо забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування.

Постановка проблеми. Поліцейське піклування є одним із недостатньо досліджених напрямків наукової діяльності, зважаючи на недостатню практику його застосування через ряд причин: захід є порівняно новим для законодавства та практики його застосування [1] (до 2015 року в діяльності поліції подібних заходів не передбачалося); документування даного превентивного заходу ускладнено через відсутність номерних протоколів (форма протоколу запроваджена на нормативному рівні лише у 2020 році [2]); облік поліцейського піклування теж запроваджено лише у 2020 році [2]; неоднозначність поліцейського піклування в частині віднесення його до превентивних поліцейських заходів, хоча фактично може бути застосований примус. Ці та інші підстави дають нам широкий спектр напрямків для проведення дослідження.

Стан дослідження проблеми. Цілком ґрунтовно зміст та особливості превентивних заходів визначаються у наукових працях О.М. Бандурки, О.І. Безпалової, І.В. Бердніка, О.В. Джафарової, В.О. Іванцова, С.М. Князева, К.О. Чижка та багатьох інших. Особливості поліцейського піклування щодо дітей вивчав Є.С. Зеленський [3]. Спробою комплексного вивчення правового явища поліцейського піклування є дисертаційне дослідження Шубіної Н.М. на тему «Адміністративно-правове регулювання здійснення поліцейського піклування» [4]. Відзначаючи значущість даної роботи в науковому полі адміністративної науки, необхідно вказати на те, що автор розглядає поліцейське піклування як вид превентивного поліцейського заходу. Крім того, у роботі не враховані положення Наказу МВС України від 12.10.2020 № 724 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування» [2], який на нормативному рівні встановлює особливості процесуального документування превентивного поліцейського заходу.

З огляду на сказане, **мета написання даної наукової статті** – визначити механізм забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування та проблеми його реалізації на практиці.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні питання механізму забезпечення прав людини неодноразово були предметом дослідження вітчизняних вчених [5], однак уніфікованого підходу до розуміння поняття та складових дефініції немає дотепер. Аналіз досліджень щодо юридичного механізму забезпечення прав людини з урахуванням аспекту застосування поліцейського піклування дозволяє розуміти під механізмом забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування систе-

му гарантій забезпечення прав і свобод людини, визначених міжнародними та вітчизняними нормативно-правовими актами.

До складових елементів механізму забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування, враховуючи традиційні підходи до наповнення поняття [5], можемо віднести:

- норми права, які регулюють питання забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування. До них відносимо міжнародно-правові документи, положення Конституції України, закони України та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають права та свободи людини, а також компетенцію поліцейських щодо обмеження таких прав під час застосування поліцейських заходів, у тому числі поліцейського піклування.

До правових основ поліцейського піклування відносимо міжнародні акти, що гарантують забезпечення прав людини у світі; положення Конституції України [6], які гарантують дотримання основоположних прав людини в Україні, а також наділяють поліцейських правом обмежувати окремі права людини на законних підставах; Закон України «Про Національну поліцію» [1], який встановлює правові засади поліцейського піклування; Інструкція з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування, затверджена Наказом МВС України від 12.10.2020 № 724 [2], яка безпосередньо визначає порядок оформлення поліцейського піклування з урахуванням дотримання принципів забезпечення прав людини. Додатково можуть бути залучені й інші норми, що регламентують дотримання окремих прав людини, наприклад, Закон України «Про звернення громадян» [7] дає право на оскарження дій поліцейських до вище стоячої інстанції або до суду, та інші норми;

- механізм формування правосвідомості людини. Такий механізм включає сукупність засобів, застосовуваних поліцейськими і не тільки (державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації всіх форм власності, громадськість, засоби масової інформації, тощо), спрямованих на формування у осіб, які відповідають за неповнолітніх осіб віком до шістнадцяти років, осіб, які мають психічні захворювання, та інших громадян системи поглядів щодо відповідального ставлення до поведінки підопічних та власної поведінки; розуміння громадянами України наслідків перебування у громадському місці у стані сп'яніння, наслідків перебування у громадських місцях неповнолітніх осіб без нагляду до 16 років, а також наслідків перебування у таких місцях осіб, які мають психічні захворювання;

- механізм реалізації прав людини включає систему засобів, які дозволяють людині скористатися своїми правами. Так, поліцейський зобов'язаний чітко повідомити особі, щодо якої здійснює поліцейське піклування, її права; такій особі надається право подавати скарги, заяви, клопотання, які вносяться до протоколу про поліцейське піклування, тощо;

- механізм охорони прав людини становить собою сукупність засобів по недопущенню порушення прав людини під час поліцейського піклування. Сама діяльність поліцейських ґрунтується на дотриманні прав людини, а у разі порушення таких прав, поліцейський несе дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність залежно від тяжкості вчиненого діяння. Крім того, про кожен факт поліцейського піклування поліцейський повідомляє чергову службу відділення поліції, що також обмежує його у зловживанні владою. Існують і інші механізми охорони прав людини, визначені у нормах права, а також ті, що пов'язані з залученням засобів масової інформації, правозахисників, тощо для охорони прав людини під час поліцейського піклування;

- механізм захисту прав людини включає такі заходи, які можуть бути застосовані з метою припинення порушення прав людини під час поліцейського піклування, усунення перешкод під час реалізації прав людини під час поліцейського піклування, відновлення порушених поліцейськими прав людини.

Реалізація механізму забезпечення прав і свобод людини під час поліцейського піклування у повній мірі залежить від сумлінного виконання покладених законом посадових обов'язків поліцейським. Зокрема, права людини під час поліцейського піклування поліцейський забезпечує шляхом:

- негайного повідомлення особі зрозумілою для неї мовою підстави застосування поліцейського піклування, а також роз'яснює право отримувати медичну допомогу, давати пояснення, оскаржувати дії поліцейського, негайно повідомити інших осіб про її місце перебування. Поліцейський може не повідомити про права і не роз'яснювати їх у випадку, коли є достатні підстави вважати, що особа не може усвідомлювати свої дії і керувати ними. Це актуально під час застосування поліцейського піклування, зважаючи на категорії осіб, до яких застосовується такий поліцейський захід;

- вилучення у особи зброї чи інших предметів, якими вона може завдати шкоди оточуючим чи собі, незалежно від того, чи заборонені вони в обігу. Однак поліцейському заборонено здійснювати обшук особи, щодо якої здійснюється поліцейське піклування;

- повідомлення про кожне застосування поліцейського піклування за допомогою технічних засобів відповідального поліцейського в підрозділі поліції. У разі наявності достатніх підстав вважати, що передання особи тривало довше, ніж це необхідно, відповідальний поліцейський в підрозділі поліції зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб;

- надання можливості особі негайно повідомити про своє місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи. Поліцейський зобов'язаний негайно повідомити батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування про місце перебування неповнолітньої особи або особи, яка є недієздатною.

Дискусійним вважаємо питання застосування сили та спеціальних засобів поліцейськими під час поліцейського піклування, адже з одного боку захід носить превентивний характер, а з іншого – застосовується у тому числі до осіб, які створюють реальну небезпеку оточуючим або собі, що передбачає для поліцейських можливість застосування заходів примусу. У даному випадку говоримо про дотримання основоположних прав людини – права на життя та здоров'я підопічного, поліцейського, оточуючих, навіть за рахунок обмеження окремих прав підопічного. Погоджуючись із необхідністю обмежувати права підопічних у визначених законом випадках, маємо наголосити на необхідності продовження наукової дискусії щодо приналежності поліцейського піклування до заходів примусу або превентивних поліцейських заходів. Хоча законодавчо чітко визначено, що поліцейське піклування є превентивним поліцейським заходом, на наш погляд, захід має перехідний характер від превентивного до примусового, а дане питання потребує додаткового наукового вивчення і не має однозначного тлумачення.

Наступним проблемним моментом, на якому варто зупинитися, вважаємо відсутність нумерації протоколів поліцейського піклування, що може спричинити зловживання з боку поліцейських. Відсутність обліку протоколів про застосування поліцейського піклування має суттєвий вплив на підхід до застосування заходу в цілому. Службова документація поліцейських має бути чітко підзвітною та контрольованою, адже впливає безпосередньо на рівень забезпечення прав людини та можливість оскарження дій поліцейських у подальшому.

З огляду на сказане, пропонуємо розділ II Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування [2] доповнити пунктом 1-1 такого змісту:

«Протокол про застосування поліцейського піклування складається на спеціальному бланку, що виготовлений друкарським способом згідно з технічним описом бланка протоколу про застосування поліцейського піклування, на якому проставлено відповідні серію та номер.»

Такі зміни не тільки дисциплінуватимуть поліцейських на дотримання прав і свобод людини, норм чинного законодавства, а ще й даватимуть офіційні підстави для оскарження дій поліцейських, адже буде можливість послатися на конкретний номер та дату протоколу про застосування поліцейського піклування. Взагалі оскарження дій поліцейських щодо застосування поліцейського піклування (характер застосовуваних заходів, порядок застосовування поліцейського піклування, порушення прав і свобод людини, законності, помилка суб'єкта поліцейського піклування, перевищення службових повноважень, та інші порушення) викликає складнощі. Зважаючи на те, що захід відноситься до превентивних, поліцейські при цьому виконують сервісну функцію, відсутній законодавчо визначений порядок оскарження зазначених дій поліцейського. Законною лише є можливість оскарження дій поліцейського до вище стоячого органу або до суду в рамках провадження за зверненнями громадян, тобто впродовж десяти днів з моменту складання протоколу [7].

Позицію законодавця вважаємо необґрунтованою, адже будь-які дії поліцейського не є останньою істиною в інстанції, поліцейські можуть помилятися і допускати помилки (наприклад перевищити межі застосування заходів примусу, тощо). Саме тому пропонуємо доповнити Інструкцію з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування [2] розділом IV «Оскарження протоколів». Такий етап провадження не є обов'язковим, однак громадянам має бути надана можливість оскаржити дії поліцейських.

І наостанок, хотілося б відмітити, що в час інтерактивного прогресу технічна фіксація дій поліцейського має стати обов'язковим елементом його діяльності, а тому формулювання «за наявності технічної можливості» відносно фіксації дій поліцейського піклування вважаємо недоречним. Саме тому у пункті 6 розділу II Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування [2] слова «за наявності технічної можливості» пропонуємо викреслити, тим самим зобов'язавши поліцейських фіксувати дії поліцейського піклування за допомогою спеціальних технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобами фото- і кінозйомки.

Висновки. Наприкінці, варто зазначити, що під час поліцейського піклування відбувається обмеження таких особистих прав людини, як право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу пересування, які гарантуються Конституцією України [6], тому ці права можуть бути обмежені лише за певних обставин, визначених Конституцією України [6]. Отже поліцейське піклування, як захід, має здійснюватися насамперед з урахуванням гарантій цих прав та свобод, визначених окремими статтями Конституції України, керуючись принципами верховенства права, що знаходять своє відображення у тому числі в рішеннях Європейського суду з прав людини.

Окреслені в науковій статті проблеми оформлення поліцейського піклування є лише засадами для подальшого наукового дослідження, яке має чітко визначити вид поліцейського заходу поліцейського піклування, проблеми реалізації з урахуванням людиноцентристського підходу в діяльності органів Національної поліції, а також шляхи вирішення виділених проблем за рахунок внесення змін до нормативно-правових актів.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2025 № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 12.05.2023)
2. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування: Наказ МВС України від 12.10.2020 № 724 / МВС України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1174-20#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
3. Зеленський Є.С. Поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб: зміст та порядок застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 2. С. 116–119.
4. Шубіна Н.М. Адміністративно-правове регулювання забезпечення поліцейського піклування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 229 с.
5. Ярмол Л.В. Юридичний механізм забезпечення прав людини в Україні: стан і напрями удосконалення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 5–10. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.1> (дата звернення: 12.05.2023).
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2023).